

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی علوم سیاسی
گواهی دفاع از رساله دکتری

هیات داوران رساله دکتری : حسن فارسی جوکار

در رشته : علوم سیاسی گرایش : جامعه شناسی سیاسی

با عنوان : شبکه های اجتماعی شهروندان شبکه ای و تحولات سیاسی اجتماعی کشورهای عربی (مصر و تونس)

را در تاریخ : ۱۳۹۵/۱۱/۰۹ با درجه بسیار خوب ارزیابی نمود.

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای اول	دکتر مصطفی مشکویان	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد راهنما استاد راهنمای دوم				
۳	استاد مشاور	دکتر ابراهیم ستلی	استاد		
۴	استاد مشاور دوم (حسب مورد)	دکتر سعید حاجی ناصری	استادیار	دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	
۵	استاد مدعو خارجی	دکتر مرتضی نور محمدی	استادیار	دانشگاه علامه طباطبائی	
۶	استاد مدعو خارجی	دکتر یعقوب توکلی	استادیار	دانشگاه معارف اسلامی قم	
۷	استاد مدعو داخلی	دکتر سید مهدی صادقی نژاد	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۸	استاد مدعو داخلی	دکتر محمد صادق کوشکی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۹	معاون یا نماینده معاون تحصیلات تکمیلی دانشگاه	دکتر محمد صادق کوشکی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر : این برگه پس از تکمیل هیات داوران لااقل نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد

دانشگاه علوم سیاسی
گروه آموزشی تحصیلات تکمیلی

تقدیم به:

شهدای مدافع حرم ، سبیل های عزت، شمع های همیشه روشن محفل بشریت .

پدر و مادرم ، آنان که محبت به شهید و شهادت را در وجودم پرورش دادند.

همسرم که برادامه طریق شهید و شهادت وفادار است.

به فرزندانم ، با آرزوی طی طریق شهیدان.

چکیده

تغییر و دگرگونی موضوع ثابت جوامع بشری است و جامعه ای مستثنی بر قاعده تغییر نمی توان یافت، لکن تحولات و دگرگونی ها در بافت های مختلف تحت تاثیر عوامل و عناصر گوناگون هستند، حال اگر این تحولات از نوع سیاسی و اجتماعی باشد که کنشگر اصلی آن انسان ها هستند، عوامل تعیین کننده تغییر و تحول متکثر تر و پیچیده تر می شوند.

یکی از تحولات مهم سالهای اخیر، پدیده بیداری اسلامی/بهار عربی بود که در برخی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا از جمله مصر و تونس به وقوع پیوست. این دگرگونی ها در حالی حادث شد که دولت های حاکم در این کشورها علیرغم رنج بردن از کسری های متعدد، از جمله کسری مشروعیت سیاسی، کاملاً بر جوامع خود مسلط بودند. به عبارتی دیگر از یک سو دولت های اندک سالار در شرایط استبدادی جامعه را چون موم در اختیار خود داشتند و از سوی دیگر جامعه هم، جامعه ای ضعیف و ناتوان بود و نهادهای مدنی نقش موثری در آن نداشتند و اساساً صدای مردم اگر چه همچون آتش زیر خاکستر بود اما در عالم واقع صدایی نحیف و بی پژواک بود، زیرا مهمترین مجاری اعلام صدای مردم یعنی رسانه ها کاملاً به عنوان بوق تبلیغاتی حکومتی عمل می کردند، حکومتی که خلاصه در رییس جمهور و اطرافیانش می شد.

در این شرایط که مجاری تنفسی جامعه مسدود شده بود، طبیعتاً حوزه عمومی که نرم افزار تحولات قلمداد می شود نیز در استعمار بود و دولت ها رفتاری استعماری با جامعه و حوزه عمومی داشتند. با فهم مختصات سیاسی اجتماعی این کشورها، سوال اصلی این است که: حوزه عمومی تحولات بیداری اسلامی چگونه شکل گرفت؟

در پاسخ به سوال مطرح شده، فرضیه این است که ظهور شبکه های اجتماعی و تولد نسل شهروندان شبکه ای /نت زیست ها ذیل ارتباطات توانمند ساز نقش تعیین کننده ای در شکل گیری حوزه عمومی تحولات بیداری اسلامی در مصر و تونس داشته اند. زیرا تسری خواسته و ناخواسته انقلاب ارتباطات به این کشورها و شکل گیری ارتباطات افقی و هم سطح، اوضاع را دگرگون کرد، و ضمن بستر سازی جهت ظهور حوزه عمومی مقاومت در برابر استبداد، موجب فرسایش و ترک برداشتن اقتدار دولت ها شد. در این شرایط بود که با گسترش انواع ارتباطات و ارتقاء سرعت انتشار و انتقال داده ها و شکل گیری شبکه های اجتماعی و تولد نسل فناوری فهم، فرایند ارتباطات از محدودیت زمانی و مکانی خارج شده و با تقویت پیوندهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی و صدا دادن به بی صدایان، شهروندان از حالت تفرد و اذهان متمیزه خارج شده و ضمن تقویت توانمندی های فردی با اشتراک گذاری دردها و خلق حوزه عمومی چند لایه، زمینه تحولات عینی سیاسی و اجتماعی را فراهم نمود.

کلمات کلیدی: شهروندان شبکه ای- شبکه های اجتماعی- حوزه عمومی- بیداری اسلامی- مصر- تونس- ارتباطات افقی

باتشکر از:

استاد عزیز و فرهیخته جناب آقای دکتر ملکوتیان ، راهنما
آقایان دکتر متقی و دکتر حاجی ناصری ، مشاورین دلسوز
آقایان حجت الاسلام دکتر ساداتی نژاد، دکتر کوشکی ، دکتر توکلی و دکتر
نورمحمدی ، داوران محترم .
برخود فرض می دانم از کلیه کسانی که مستقیم و غیر مستقیم در فرایند نگارش و
تکمیل این اثر مدیون کمک و راهنمایی های آنها هستم ، به ویژه عزیزان تحصیلات
تکمیلی (سرکار خانم ورزنده و جناب آقای صمدی) ، دوستان کتابخانه (آقایان
هدایتی ، محمدی ، رضانی) ، گروه آموزشی علوم سیاسی (سرکار خانم
رحمانی) دانشکده حقوق و علوم سیاسی ، همکاران معاونت آموزش جهاد دانشگاهی
(دکتر سلیمانی و آقایان واحدی و زرینی) و خانواده عزیزم ، کمال تشکر و امتنان را
داشته باشم .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات.....
۲	۱-۱- بیان مسئله.....
۵	۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۵	۳-۱- اهداف پژوهش.....
۶	۴-۱- پرسش اصلی پژوهش.....
۶	۵-۱- پرسش های فرعی.....
۷	۶-۱- فرضیه اصلی پژوهش.....
۷	۷-۱- متغیرهای پژوهش.....
۷	۸-۱- شاخص های تا یید فرضیه.....
۸	۹-۱- روش پژوهش.....

- ۱۰/۱- چارچوب نظری..... ۸
- ۱/۱۰/۱- حوزه عمومی..... ۸
- ۲/۱۰/۱- بیداری اسلامی..... ۱۲
- ۳/۱۰/۱- رسانه های جدید..... ۱۴
- ۱/۳/۱۰/۱- رسانه های شهروندی..... ۱۷
- ۲/۳/۱۰/۱- رسانه های اجتماعی..... ۱۷
- ۳/۳/۱۰/۱- شبکه های اجتماعی..... ۱۸
- ۴/۱۰/۱- عوامل موثر در استفاده از شبکه های اجتماعی..... ۲۰
- ۱/۴/۱۰/۱- تفاوت های فرهنگی..... ۲۰
- ۲/۴/۱۰/۱- نقش تکمیلی رسانه های اجتماعی..... ۲۱
- ۳/۴/۱۰/۱- شکاف دیجیتال..... ۲۱
- ۵/۱۰/۱- مصادیق شبکه های اجتماعی..... ۲۱
- ۱/۵/۱۰/۱- فیس بوک..... ۲۱
- ۲/۵/۱۰/۱- توئیتر..... ۲۳
- ۶/۱۰/۱- توانمند سازی..... ۲۴
- ۱/۶/۱۰/۱- ارتباطات توانمند ساز..... ۲۶
- ۷/۱۰/۱- جنبش ها و ناجنیش ها..... ۲۷
- ۸/۱۰/۱- فناوری اطلاعات و ارتباطات..... ۲۸
- ۹/۱۰/۱- شهروند شبکه ای/شبکه وند/نت زیست..... ۳۰
- ۱۱/۱- مروری بر ادبیات پژوهش..... ۳۴
- ۱/۱۱/۱- علل و عوامل وقوع تحولات انقلابی کشورهای عربی..... ۳۵
- ۲/۱۱/۱- مباحث تئوریک تحولات و رسانه های اجتماعی..... ۳۶
- ۳/۱۱/۱- طبقات و گروههای مشارکت کننده در فعالیت های انقلابی کشورهای مصر و تونس..... ۳۹
- ۴/۱۱/۱- بیداری اسلامی..... ۴۰
- ۵/۱۱/۱- جهانی شدن و تحول در خاورمیانه..... ۴۲

۶/۱۱/۱- برخی آثار متفرقه..... ۴۲

۷/۱۱/۱- آثار مرتبط با نقش رسانه های جدید در تحولات مصر و تونس..... ۴۴

فصل دوم: شبکه‌های اجتماعی، شهروندان شبکه‌ای و حوزه عمومی در عصر فناوری

اطلاعات و ارتباطات..... ۵۸

۱-۲- مقدمه..... ۵۹

۲-۲- تحولات سیاسی- اجتماعی در نظم نوین ارتباطی..... ۵۹

۳-۲- فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)..... ۶۰

۴-۲- تحولات رسانه /زیست بوم جدید رسانه..... ۶۲

۵-۲- اینترنت: فرم ها و رسانه های جدید برای فعالیت سیاسی..... ۶۶

۶-۲- شهروندان و فناوری اطلاعات و ارتباطات..... ۶۶

۷-۲- فناوری اطلاعات و ارتباطات و تغییر محیط رفتار سیاسی و اجتماعی..... ۶۷

۸-۲- رسانه های اجتماعی و تغییر محیط ارتباطی شهروندان..... ۶۸

۹-۲- کنشگران/بازیگران در اینترنت و فضای مجازی..... ۶۹

۱۰-۲- کاربران وب ۲ و فضای سیاسی- اجتماعی..... ۶۹

۱۱-۲- رسانه های متقارن و نامتقارن..... ۷۰

۱۲-۲- شهروندی در عصر اطلاعات..... ۷۲

۱۳-۲- فناوری اطلاعات و ارتباطات توانمند ساز..... ۷۵

۱۴-۲- حوزه عمومی در زیست بوم جدید..... ۷۸

۱۵-۲- موخره..... ۸۶

فصل سوم: فناوری اطلاعات و ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی و شهروندان شبکه‌ای

در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۹۰

۱-۳- مقدمه..... ۹۱

۲-۳- منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۹۱

۳-۳- مصر..... ۹۳

- ۴/۳- تونس..... ۹۵
- ۵/۳- جهانی شدن، خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۹۷
- ۶/۳- فناوری اطلاعات و منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۱۰۱
- ۷/۳- اینترنت در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۱۰۶
- ۸/۳- فناوری اطلاعات و اینترنت در مصر..... ۱۱۴
- ۹/۳- فناوری اطلاعات و اینترنت در تونس..... ۱۱۸
- ۱۰/۳- شبکه های اجتماعی در مصر..... ۱۲۳
- ۱۱/۳- شبکه های اجتماعی در تونس..... ۱۲۵
- ۱۲/۳- نت زیست های منطقه و تغییرات سیاسی-اجتماعی..... ۱۲۶
- ۱/۱۲/۳- دگرگونی در کنش..... ۱۲۷
- ۲/۱۲/۳- تجهیز جنبش ها و فراخوانی به اعتراض..... ۱۲۸
- ۳/۱۲/۳- گفت وگوهای سیاسی آنلاین..... ۱۲۹
- ۴/۱۲/۳- رسانه های اجتماعی و توانمند سازی زنان در منطقه..... ۱۲۹
- ۵/۱۲/۳- تفاوت در میزان استفاده زنان و مردان از رسانه های اجتماعی در دنیای عرب..... ۱۲۹
- ۶/۱۲/۳- رسانه های اجتماعی و نقش برابر ساز در مشارکت مردان و زنان..... ۱۳۰
- ۷/۱۲/۳- رسانه های اجتماعی و تغییر دیدگاهها درباره مشترک مدنی زنان..... ۱۳۰
- ۸/۱۲/۳- رسانه های اجتماعی؛ نوشاروی برای توانمند سازی زنان..... ۱۳۱
- ۹/۱۲/۳- جوانان و تکاپو برای توانمندسازی..... ۱۳۱
- ۱۰/۱۲/۳- نقش جوانان و فناوری در تحولات بیداری اسلامی..... ۱۳۲
- ۱۳/۳- شهروندان شبکه ای/نت زیست ها در مصر..... ۱۳۳
- ۱۴/۳- شهروندان شبکه ای/نت زیست ها در تونس..... ۱۳۶
- ۱۵/۳- موخره فصل..... ۱۳۷
- فصل چهارم: حوزه عمومی قبل و بعد از ظهور شبکه های اجتماعی در کشورهای عربی (مصر و تونس)**..... ۱۳۹
- ۱/۴- مقدمه..... ۱۴۰

- ۲/۴- حوزه عمومی عربی..... ۱۴۰
- ۳/۴- پدیده نوظهور اینترنت..... ۱۴۳
- ۴/۴- وب ۲ و شبکه های سازی در جهان عرب..... ۱۴۴
- ۵/۴- رسانه های اجتماعی و حوزه عمومی در حکومت های اقتدارگرای عربی..... ۱۴۵
- ۶/۴- شبکه های اجتماعی و ظهور حوزه عمومی جدید در جهان عرب..... ۱۴۶
- ۷/۴- تاثیر شبکه های اجتماعی برانقلاب مصر..... ۱۵۱
- ۸/۴- تاثیر شبکه های اجتماعی بر انقلاب تونس..... ۱۵۳
- ۹/۴- تحولات مصر و تونس: هم افزایی فناوری و رفتار سیاسی-اجتماعی..... ۱۵۵
- ۱۰/۴- موخره..... ۱۵۶
- فصل پنجم: تحلیل و بررسی ۱۵۷**
- ۱/۵- مقدمه..... ۱۵۸
- ۲/۵- ریشه ها و زمینه های انقلاب مصر..... ۱۵۸
- ۱/۲/۵- زمینه های اقتصادی..... ۱۵۹
- ۲/۲/۵- زمینه های فرهنگی و اعتقادی..... ۱۶۰
- ۳/۲/۵- زمینه های سیاسی و اجتماعی..... ۱۶۱
- ۴/۲/۵- الگو پذیری منطقه ای..... ۱۶۲
- ۳/۵- ریشه ها و زمینه های انقلاب تونس..... ۱۶۴
- ۱/۳/۵- زمینه های اقتصادی..... ۱۶۵
- ۲/۳/۵- زمینه های فرهنگی و اعتقادی..... ۱۶۷
- ۳/۳/۵- زمینه های سیاسی و اجتماعی..... ۱۶۷
- ۴/۳/۵- الگو پذیری منطقه ای..... ۱۶۸
- ۴/۵- دیدگاه های برخی صاحب نظران پیرامون علل و عوامل تحولات انقلاب مصر و تونس..... ۱۶۹
- ۵/۵- هم افزایی آگاهی، رفتار و فناوری در تحولات مصر و تونس..... ۱۷۱
- ۱/۵/۵- تحول فردی..... ۱۷۷
- ۲/۵/۵- روابط بین گروهی..... ۱۷۹

- ۱۸۰.....کنش جمعی.....۳/۵/۵
- ۱۸۱.....سیاست رژیم های حاکم عربی.....۴/۵/۵
- ۱۸۲.....جلب توجه گروهی.....۵/۵/۵
- ۱۸۴.....حوزه عمومی آنلاین در مصر و تونس.....۶/۵
- ۱۸۷.....آزادی شناختی.....۱/۶/۵
- ۱۸۸.....هوش هیجانی.....۲/۶/۵
- ۱۸۹.....تقویت سرمایه اجتماعی.....۳/۶/۵
- ۱۹۰.....تقویت پیوندهای شهروندان.....۴/۶/۵
- ۱۹۱.....صدا دادن به بی صدایان.....۵/۶/۵
- ۱۹۲.....تولد شهروند خبرنگار.....۶/۶/۵
- ۱۹۳.....داو سیاسی و اشتراک گذاری دردها.....۷/۶/۵
- ۱۹۴.....شکل گیری ژانر اعتراضی.....۸/۶/۵
- ۱۹۴.....موخره.....۷/۵
- ۱۹۶.....نتیجه گیری.....
- ۲۰۱.....منابع و ماخذ.....
- ۲۲۶.....ضمایم.....
- ۲۲۷.....ضمیمه ۱- روزشمار انقلاب مصر.....
- ۲۳۶.....ضمیمه ۲- روزشمار انقلاب تونس.....
- ۲۴۰.....ضمیمه ۳- تصاویر.....
- ۲۵۲.....ضمیمه ۴- تصویر برخی منابع.....
- ۲۶۶.....ضمیمه ۵- گزارش پیشنهاد پژوهش.....

فهرست جداول و شکل ها

فصل اول

- ۱-متغیرهای اصلی حوزه عمومی از نظر هابر ماس.....۱۰
- ۲-تفاوت بین رسانه های جمعی و رسانه های اجتماعی.....۱۸
- ۳-زمان آغازبکار مهمترین شبکه های اجتماعی.....۱۹
- ۴-آثارسیاسی -اجتماعی توانمند سازی.....۲۶
- ۵-نتایج سیاسی - اجتماعی استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات.....۲۹

فصل دوم

- ۱-امواج تغییر پارادایم و ابعاد کلیدی آن.....۶۱
- ۲-برنامه ها و قابلیت های اینترنت.....۶۳
- ۳-رویکردهای مربوط به نقش رسانه ها و شبکه های اجتماعی و تحولات اعتراضی و انقلاب ها.....۷۲
- ۴-تاثیر فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی بر کنشگران سیاسی - اجتماعی.....۷۵
- ۵-تفاوت ها و شباهت های حوزه عمومی هابر ماس و باختین.....۸۱
- ۶-مقایسه حوزه عمومی سنتی و حوزه عمومی شبکه ای.....۸۴
- ۷-فرصت ها و چالش های رسانه های جدید.....۸۶

فصل سوم

- ۱-جمعیت کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا.....۹۲
- ۲-کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا.....۹۲
- ۳-وضعیت جامعه اطلاعاتی و تحول آن در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا.....۱۰۰
- ۴-توسعه انسانی مناطق مختلف، از جمله کشورهای عربی و مصر.....۱۰۰
- ۵-برخی شاخص های فناوری اطلاعات و ارتباطات ۲۰۰۱در سال.....۱۰۲
- ۶- شاخص های استفاده از فناوری در کشورهای عربی ۲۰۱۰-۲۰۱۱.....۱۰۲
- ۷-میزان نفوذ تلفن همراه در کشورهای عربی(۲۰۱۱).....۱۰۳

- ۸- رشد تلفن همراه در کشورهای عربی (۲۰۱۰-۲۰۱۱)..... ۱۰۴
- ۹- مشترکین تلفن همراه از هر ۱۰۰ نفر (۲۰۱۱-۲۰۰۰)..... ۱۰۴
- ۱۰- تعداد کامپیوترهای کشورهای عربی (۲۰۱۱-۲۰۱۰)..... ۱۰۵
- ۱۱- عوامل شکل گیری انقلاب اطلاعاتی - ارتباطی یک کشور..... ۱۰۵
- ۱۲- عوامل توصیف کننده وضعیت انقلاب اطلاعات و ارتباطات یک کشور..... ۱۰۶
- ۱۳- نوع استفاده از شبکه های اجتماعی..... ۱۰۸
- ۱۴- نفوذ اینترنت در خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۱۰۹
- ۱۵- نرخ رشد کاربران فیس بوک در سال ۲۰۱۱ نسبت به سال ۲۰۱۰ در کشورهای عربی..... ۱۰۹
- ۱۶- مقایسه استفاده زنان و مردان از شبکه های اجتماعی در منطقه..... ۱۱۰
- ۱۷- دلایل استفاده پایین تر زنان از شبکه های اجتماعی..... ۱۱۰
- ۱۸- ترکیب سنی کاربران شبکه های اجتماعی در منطقه..... ۱۱۱
- ۱۹- زبان مورد استفاده کاربران در منطقه..... ۱۱۱
- ۲۰- وضعیت استفاده از شبکه اجتماعی توئیتر در منطقه..... ۱۱۲
- ۲۱- شاخص های فناوری اطلاعات و ارتباطات در مصر (۲۰۰۱)..... ۱۱۴
- ۲۱- شاخص های فناوری اطلاعات و ارتباطات در مصر (۲۰۰۷-۲۰۱۱)..... ۱۱۶
- ۲۲- تعداد مشترکین تلفن همراه در تونس..... ۱۲۰
- ۲۳- میزان رشد اینترنت در تونس..... ۱۲۰
- ۲۴- کاربران اینترنت و فیس بوک در تونس ۲۰۰۱-۲۰۱۱..... ۱۲۱
- ۲۵- مهمترین شبکه های اجتماعی مورد استفاده در مصر و تونس..... ۱۲۴
- ۲۶- مهمترین شبکه های اجتماعی مورد استفاده در تونس و مصر..... ۱۲۶
- ۲۷- تفاوت زنان و مردان در استفاده از شبکه های اجتماعی..... ۱۳۰
- ۲۵- نسبت سنی کاربران فیس بوک در منطقه..... ۱۳۲
- ۲۶- مهمترین منابع خبری شهروندان مصری..... ۱۳۴
- ۲۷- مقایسه کاربران اینترنت در مصر در سال های (۲۰۱۱-۲۰۰۰)..... ۱۳۵
- ۲۸- سیر رشد کاربران اینترنت در مصر (۲۰۱۱-۲۰۰۰)..... ۱۳۶

۲۹- کاربران اینترنت در تونس..... ۱۳۷

۳۰- مهمترین منابع خبری شهروندان تونس..... ۱۳۷

فصل پنجم

۱- مهمترین اعتراضات در مصر..... ۱۵۹

۲- وضعیت شاخص های اقتصادی، اجتماعی و آموزش مصر (۲۰۰۵-۲۰۱۰)..... ۱۶۰

۳- وضعیت شاخص های سرکوب ساختاری در مصر (۲۰۰۷-۲۰۱۰)..... ۱۶۲

۴- وضعیت شاخص های اقتصادی، اجتماعی و آموزش تونس (۲۰۰۵-۲۰۱۰)..... ۱۶۴

۵- نرخ بیکاری در تونس..... ۱۶۵

۶- جمعیت زیر خط فقر تونس (۲۰۰۰-۲۰۱۰)..... ۱۶۶

۷- وضعیت شاخص های سرکوب ساختاری در تونس..... ۱۶۸

۸- دیدگاه صاحب نظران در خصوص تحولات انقلابی مصر و تونس..... ۱۶۹

۹- فایده رسانه های اجتماعی در مصر..... ۱۷۳

۱۰- اظهارات زنان تونس و مصری راجع به اینترنت..... ۱۷۴

۱۱- پاسخ شهروندان شبکه ای توانمند مصری در خصوص تاثیر اینترنت (شبکه های اجتماعی) در

تغییر رفتار..... ۱۷۵

۱۲- پاسخ شهروندان شبکه ای توانمند مصری در خصوص مزایا و معایب شبکه های اجتماعی..... ۱۷۶

۱۳- تاثیر رسانه های اجتماعی بر تقویت هویت ملی..... ۱۷۸

۱۴- تاثیر رسانه های اجتماعی بر تقویت هویت مذهبی..... ۱۷۸

۱۵- تاثیر رسانه های اجتماعی بر تحمل پذیری دیدگاههای مخالف..... ۱۸۰

۱۶- میزان اعتماد به رسانه های جمعی و رسانه های اجتماعی در مصر و تونس..... ۱۸۵

۱۷- تاثیر شبکه های اجتماعی در تقویت پیوند ها..... ۱۹۱

نتیجه گیری

مدل مفهومی شکل گیری حوزه عمومی تحولات بیداری اسلامی مصر و تونس.....

فصل اول

کلیات

۱/۱- بیان مسئله

تغییر و تحول در تاروپود جامعه و تمام جنبه‌های زندگی انسان جایگاه برجسته و محوری دارد، و به تعبیری جوهره حیات محسوب می‌شود. تغییر با هر میزان و درجه‌ای و تحت هر عنوانی اعم از انقلاب، اصلاح، شورش و... یکی از عناوین اصلی حوزه جامعه‌شناسی، و به ویژه جامعه‌شناسی سیاسی به عنوان علم نظم و دگرگونی اجتماعی و سیاسی است. این موضوع به تعبیری دیگر شاید بتوان گفت تنها موضوع ثابت زندگی سیاسی - اجتماعی محسوب می‌شود.

تغییر و دگرگونی در یک روند طبیعی امری چند وجهی است. پیچیدگی تغییر و تحول در نظم اجتماعی و سیاسی آنگاه بیشتر خود را نشان می‌دهد که این فضای واقعی را باور داشته باشیم که امروزه عصر پیچیدگی‌هاست، پیچیدگی‌هایی که در سطوح، زوایا و لایه‌های مختلف، زیست سیاسی - اجتماعی فردی و جمعی را در برمی‌گیرد، لذاست که در جورچین و صورتبندی تحولات سیاسی - اجتماعی جوامع، زمینه‌ها و عوامل ریز و درشت و پیدا و پنهان بسیاری ایفای نقش می‌کنند. در فرایند پیچیده و پرفراز و نشیب تغییر و تحولات، یکی از عوامل اصلی و تعیین‌کننده کنشگر انسانی است که ذیل عناوین مردم، ملت، شهروندان و افکار عمومی از آن یاد می‌شود و تقریباً تغییر و تحول سیاسی - اجتماعی چشم‌گیری وجود ندارد که در آن کنشگران جمعی و شهروندان غایب باشند زیرا شهروند سنگ بنای اساسی ایجاد یا نابودی یک نظام سیاسی است (ابوزید، ۲۰۱۱)، لکن نقش آفرینی این عامل یعنی حضور، کنش و واکنش مردم در تغییر و تحولات جوامع امری سهل و ممتنع می‌باشد. از یک سو همگان بر این موضوع اذعان داشته و آن را می‌پذیرند، بدون این که به مقدمات منطقی و صغری و کبری آن توجهی داشته باشند و آن را امری بدیهی می‌انگارند. اما از سوی دیگر چگونگی ایفای نقش از سوی مردم در پدیده‌های سیاسی -

چکیده

تغییر و دگرگونی موضوع ثابت جوامع بشری است و جامعه ای مستثنی بر قاعده تغییر نمی توان یافت. لکن تحولات و دگرگونی ها در بافت های مختلف تحت تاثیر عوامل و عناصر گوناگون هستند، حال اگر این تحولات از نوع سیاسی و اجتماعی باشد که کنشگر اصلی آن انسان ها هستند، عوامل تعیین کننده تغییر و تحول متکثر تر و پیچیده تر می شوند.

یکی از تحولات مهم سالهای اخیر، پدیده بیداری اسلامی/بهار عربی بود که در برخی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا از جمله مصر و تونس به وقوع پیوست. این دگرگونی ها در حالی حادث شد که دولت های حاکم در این کشورها علیرغم رنج بردن از کسری های متعدد، از جمله کسری مشروعیت سیاسی، کاملاً بر جوامع خود مسلط بودند. به عبارتی دیگر از یک سو دولت های اندک سالار در شرایط استبدادی جامعه را چون موم در اختیار خود داشتند و از سوی دیگر جامعه هم، جامعه ای ضعیف و ناتوان بود و نهادهای مدنی نقش موثری در آن نداشتند و اساساً صدای مردم اگر چه همچون آتش زیر خاکستر بود اما در عالم واقع صدایی نجیف و بی پژواک بود، زیرا مهمترین مجاری اعلام صدای مردم یعنی رسانه ها کاملاً به عنوان بوق تبلیغاتی حکومتی عمل می کردند، حکومتی که خلاصه در رییس جمهور و اطرافیانش می شد.

در این شرایط که مجاری تنفسی جامعه مسدود شده بود، طبیعتاً حوزه عمومی که نرم افزار تحولات قلمداد می شود نیز در استعمار بود و دولت ها رفتاری استعماری با جامعه و حوزه عمومی داشتند.

با فهم مختصات سیاسی اجتماعی این کشورها، سوال اصلی این است که: حوزه عمومی تحولات بیداری اسلامی چگونه شکل گرفت؟ در پاسخ به سوال مطرح شده، فرضیه این است که ظهور شبکه های اجتماعی و تولد نسل شهروندان شبکه ای /نت زیست ها ذیل ارتباطات توانمند ساز نقش تعیین کننده ای در شکل گیری حوزه عمومی تحولات بیداری اسلامی در مصر و تونس داشته اند. زیرا تسری خواسته و ناخواسته انقلاب ارتباطات به این کشورها و شکل گیری ارتباطات افقی و هم سطح، اوضاع را دگرگون کرد، و ضمن بستر سازی جهت ظهور حوزه عمومی مقاومت در برابر استبداد، موجب فرسایش و ترک برداشتن اقتدار دولت ها شد. در این شرایط بود که با گسترش انواع ارتباطات و ارتقاء سرعت انتشار و انتقال داده ها و شکل گیری شبکه های اجتماعی و تولد نسل فناوری فهم، فرایند ارتباطات از محدودیت زمانی و مکانی خارج شده و با تقویت پیوندهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی و صدا دادن به بی صدایان، شهروندان از حالت تفرّد و اذهان متمیزه خارج شده و ضمن تقویت توانمندی های فردی با اشتراک گذاری دردها و خلق حوزه عمومی چند لایه، زمینه تحولات عینی سیاسی و اجتماعی را فراهم نمود.

کلمات کلیدی: شهروندان شبکه ای- شبکه های اجتماعی- حوزه عمومی- بیداری اسلامی- مصر- تونس- ارتباطات افقی

University of Tehran

Faculty of Law and Political Science

**Social networks, netizens
And the political and social changes of the 2011 Arab countries (Tunisia
and Egypt)**

Written by: Hasan Farsi Jokar

**Supervisor:
Dr. Mustafa Malakoutian**

**Consultant professors:
Dr. Ebrahim Mottaghi - Dr. Saeed Haji Naseri**

dissertation for doctoral degree in political sociology

January 2017